

SZIKRA DOROTTYA

Segítség és kontroll: a szociális munka története Kelet-Európában

(Kurt Schilde – Dagmar Schulte (eds.): *Need and Care – Glimpses into the Beginnings of Eastern Europe's Professional Welfare*. Barbara Budrich Publishers, Opladen and Bloomfield Hills, 2005.

Gisela Hauss – Dagmar Schulte (eds.): *Amid Social Contradictions. Towards a History of Social Work in Europe*. Barbara Budrich Publishers, Opladen and Farmington Hills, MI 2009.)

A német Barbara Budrich Kiadót – amely egyre komolyabb szerepet játszik az ottani társadalomtudományi könyvkiadásban – egy fiatal hölgy alapította 2004-ben, aki korábban édesapja, Edmund Budrich kiadójában dolgozott. A kiadó a társadalomtudományokon belül elsősorban a pedagógiai, pszichológiai és szociális munka tárgyú kiadványokra specializálódott. Ezen belül hangsúlyosan foglalkozik a női és férfi szerepekkel, a nők és férfiak segítő szakmákban betöltött szerepével.

A Barbara Budrich Verlag adta ki azt a két kötetet, amelyek talán a legátfogóbb és legfrissebb képet adják a szociális munka történetének kelet-európai fejlődéséről. A „friss” jelző nem ellentmondásos ebben az esetben. Minden országban, még az olyan, kevésbé hányatott sorsú országokban is, mint például Svájc, a szociális munka és a szociálpolitika történetének újraírása zajlik. Korábban a szociális adminisztráció és a pénzbeli újraelosztás állt a középpontban; ezek a témák az osztályok közötti kapcsolatot írták le, akár személyes segítsérről, akár a társadalmi védelmi rendszereken keresztül való újraelosztásról volt szó. Ennek a történetnek itthon és másutt is elsősorban férfiak a főszereplői: Gondoljunk csak a magyar szociális munka-szociálpolitika történet főszereplőire: Heller Farkas, Hilscher Rezső, Johan Béla vagy Kovrig Béla nevei jutnak először eszünkbe.

Az új szociális munka és szociálpolitika-tárgyú történetírásban (az osztályt, réteget nem elfeledve) felszínre kerülnek a férfiak és a nők különböző szerepei kliensként, szolgáltatások igénybevevőjeként és segítő szakemberként egyaránt. A „gender-érzékeny” elemzésen keresztül láthatóvá válnak a szociális munka és szociálpolitika fontos női alakjai is, akik sokszor olyan új programok kezdeményezői voltak, amelyeket végül férfiak vittek sikerre. (A Stefánia Szövetség története jó példa erre.) A patriarchális társadalmi rend ritkán engedett nőket a látványos siker közelébe ebben a szakmában, és ritkán tette lehetővé, hogy „pénzelosztó”, újraelosztó szerepet játsszanak mint szociális szakemberek. A nők számára a konkrét, kézzelfogható segítő munkát, a „terepen” zajló szociális munkát jelölte ki az első világháború előtti, és két háború közti

rendszer is. Nagy női alakjai, mint Schlachta Margit vagy Salkaházi Sára, akit nemrégiben avattak boldoggá, vagy az 1944-ben zsidóként elhurcolt Gerő Katalin mind az általuk hitt „nőiségből” eredő segítő foglalkozásban alkottak feledhetetlenül nagyot. Az ő nevükkel és történetükkel csak a legutóbbi időkben kezdett megismerkedni a hazai szakma.

Az új szociális munka-történet másik izgalmas ága az etnikai/„faji” megkülönböztetés beemelése a historiográfiába. Fontos kérdés például, hogy az eugenikai mozgalmak (amelyek a „faji tisztaság”, az „erősebb fajok” továbbélésének lehetőségén dolgoztak) milyen kapcsolatban voltak a korabeli szociális munkával. Az bizonyos, hogy a két háború közötti közegészségügyi programokra komoly hatással voltak: Ezek a programok fontos részét képezték a magyar, a bolgár, vagy akár a svájci nemzeti identitás kialakításának. Az eugenikai mozgalom és más, fajvédő mozgalmak úgy definiálták az erősítendő „nemzetet”, hogy egyúttal abból kizártak bizonyos etnikai és vallási csoportokat, esetenként a fogyatékkal élőket vagy a melegeket. A hazai programok közül a Zöldkeresztes mozgalom mintajárásait említhetjük, amelyek közül a legsikeresebb a gödöllői vezetője, Endre László a két háború közti antiszemitizmus egyik legvisszataszítóbb alakja volt.

Az itt ismertetett két kötet a fenti szemléletváltást tükrözi, és két olyan program eredményeit tartalmazza, amelyben együtt dolgoztak volt szocialista országok kutatói „nyugati” társaikkal. Az első kötet, a „Need and Care” című, a Volkswagen Alapítvány által támogatott „A szociális munka története Kelet-Európában (1900–1960)” [History of Social Work in Eastern Europe (1900–1960)] elnevezésű projekt eredményeit mutatja be. A második ennek a projektnek, valamint az ATHENA nevű Európai Unió által finanszírozott és a Gender Studies tanítás fejlesztését célzó program közös munkájának eredménye: Az ATHENA egyik munkacsoportja ugyanis a szociális munka oktatásának gender-szemponturnak fejlesztésén dolgozik, így logikusan kapcsolódott össze az előbbi kutatással.

A szociális munka történetet kutató projekt 2003 és 2005 között zajlott, és orosz, bolgár, lengyel, magyar, szlovén, horvát és litván szociális munkások, történészek és gender-kutatók vettek benne részt. Pozitívum volt egyfelől, hogy nem a „visegrádi országok” voltak a kutatás középpontjában, de nagyon hiányoztak a kutatásból, és hiányoznak a kötetből is a szlovák és cseh kutatók és eredményeik. A kötet négy részre tagolódik: Az elsőben a szociális munka történet egy-egy fontos női alakjának a portréját rajzolják meg. Juhász Borbála kitűnő cikkében Gerő Katalinnak, valamint a hazai settlement mozgalom kevésbé ismert alakjának, Földy Ilonának életútját elemzi. A bolgár szociális munka egyik „nagyasszonyának”, Tatjana Marinicek ellentmondásos életútját is megismerhetjük a történész, Kristina Popova tollából: Marinicek egyszerre volt a német szociális munkás tradíció és a nemzetiszocialista gondolat nagykövete hazájában. A következő fejezet a szociális munka terepeibe enged bepillantást. A kötet legérdekesebb tanulmányai közé tartozik a korabeli Szovjetunió állami gyerekvédelmi, állami gondozási rendszerének részletes ismertetése egy vidéki gyerekhonthon bemutatásán keresztül. Elena Smirnova és Pavel Romanov a szaratovi „Kransyni Gorodok” nevű gyerekhonthon életét mutatják be 1920-1940 között. A szociálpolitika és szociális mozgalmak című harmadik fejezetben többek között a szlovén

nőmozgalom és szociális munka korai kapcsolatairól és a litván zsidó közösségek jóléti tevékenységéről olvashatunk. Ebben a fejezetben jelent meg Varsa Észter igen fontos (és magyarul azóta sem olvasható) tanulmánya az államszocialista időszak nőkkel kapcsolatos foglalkoztatás- és szociálpolitikájáról: A cikk a gyges bevezetésének előzményeit elemzi levéltári források alapján, még hozzá úgy, hogy összeköti a korabeli cigánypolitikával, a cigány és a nem-cigány nőkkel kapcsolatos eltérő társadalmi és politikai elvárásokkal. A könyv utolsó fejezete két cikket tartalmaz a szociális munkás-képzés történetéről. Silviana Rachieru a két háború közti romániai képzésekkel, Darja Zavirsek pedig az 1950-es években megindult jugoszláviai szociális munkás-képzéssel foglalkozik. A könyv cikkei változó színvonalúak, ugyanakkor egytől egyig nagyon érdekesek. A Kurt Schilde német (siegeni) történész és a szintén német szociálpedagógus Dagmar Schulte által végzett szerkesztői munka nem tökéletes. Formai hibákat találni a kötetben, amin mintha az is látszana, hogy a frissen induló kiadó ekkor még nem állt a helyzet magaslatán.

Az előbbinél komolyabb koncepcióval rendelkezik a második kötet, amelynek szerkesztői jobban ügyeltek a külsőségekre is. Jóval kevesebb a zavaró hiba, mint a kissé szedett-vedett első kötetben. A Gisela Hauss svájci szociális munkás és főiskolai tanár, valamint a fent említett Dagmar Schulte által szerkesztett könyv munkacíme „Dual Mandate” volt, ami a szociális munkások kettős feladatára, „mandátumára” utalt: egyfelől a klienseiknek, másfelől az állam rájuk ruházott feladatainak kell megfelelniük. Valamiért a kötet címe végül általánosabb lett, a koncepció azonban maradt. Minden egyes cikkben ott feszül a kontroll és a megerősítés-segítés ellentmondásos kettőssége. Egyedülálló könyvről van szó egyrészt azért, mert a történelmi elemzés középpontjába (némileg Foucault-tól ihletve) a kontrollt és a szolgálatot helyezi, másrészt azért, mert a földrajzi keretek túlnyúlnak Kelet-Európán. Ritka az olyan kötet a szociális munka és a szociálpolitika szakirodalomban, amelyben a kelet-európai szerzők egyenlő súllyal, és ráadásul nem külön blokkban szerepelnek a „nyugatiakkal”. Ír, svájci, holland és német szerzők mellett, egymást váltva szerepelnek orosz, magyar, lengyel osztrák és finn kutatók munkái. És a könyv mégis egységes, ami azt mutatja, hogy itt az ideje, hogy a kutatásban is leomoljon végre a berlini fal: van közös pont, vannak párhuzamosságok keleti és nyugati, északi és déli történetekben, különösen, ha azok a társadalomtörténet mikro-perspektíváját választják.

A három részre osztott kötet első fejezete a szociális munka professzionalizációjának folyamatát a függőség és autonómia, kontroll és gondoskodás erőterében vizsgálja. Caroline Skehill ír szociális munkás és kutató a „gondoskodás–kontroll” dilemma megjelenését elemzi a 20. század első felében Észak-Írországból, de olvashatunk a két háború közötti Lengyelországról, vagy a német szociális munkás képzést övező diskurzusokról, vagy a svájci közegészségügy intézményesüléséről is. A következő fejezet az integráció és a szelekció, valamint a kirekesztés jelenségeit vizsgálja a szociális munka történetében. A magyar produktív szociálpolitikai és settlement mozgalom szelekciós mechanizmusait bemutató két cikk után a szovjet szociálpolitika 1917 és 1930 közötti szakaszának értő elemzését olvashatjuk. Kurt Schilde a Vöröskereszt mozga-

lom két háború közötti németországi történetét és nemzetközi kapcsolatait elemzi, részben levéltári források alapján.

A harmadik fejezet tanulmányai a gyermekvédelemről és az anyák, az anyaság köré szervezett szociális gondoskodásról szólnak. Közülük is kiemelkedik a Gisela Hauss és Béatrice Ziegler által jegyzett írás a két világháború közötti svájci gyermek- és anyavédelemről. Különös látni, hogy Svájcban mennyire hasonló diskurzus zajlott a „kihaló nemzetről”, mint a Trianon utáni Magyarországon. Ebben a diskurzusban a nőkre egyre inkább mint anyákra tekintettek, és a nők helyét egyre hangsúlyosabban a gondoskodó, otthoni szférában jelölték ki (a többnyire férfi) szociálpolitikusok és politikusok. Az eugenikai gondolat itt is beszivárgott a szociális munkába és szociálpolitikába, és elsősorban közegészségügyi intézkedéseként jelent meg. A házassági tanácsadást is részben azzal a céllal indították el, hogy kiszűrjék a nem egészséges vagy nem megfelelő magatartású leendő szülőket. A gyermekek családból való kiemelésének folyamatát a korabeli iratokból rekonstruáló szerzők bemutatják, hogyan váltak a nyomorúságos helyzetű családokban bűnbakká azok a nők, akik „nem megfelelően tartják rendben” gyermekeiket, nem takarítanak úgy, ahogy az „elvárható lenne”. A szegénység társadalmi folyamatként való felfogása háttérbe szorult, és az „önhibás szegényről” alkotott kép megerősödött ebben a diskurzusban.

Összességében két nagyon értékes és hiánypótló könyvről van szó, amelyeknek magyarra fordítása időszerű lenne. Jó volna, ha a szociális munka és szociálpolitika tanítás a korábbinál erőteljesebben emelné be a szomszéd országok, a volt szovjet-blokk tapasztalatait, akár történelemről, akár a (történelemből olykor ismerős) mai jelenségekről van szó.